

KS. ZBIGNIEW WIT

INTRODUCTIO CHRISMATIS

Badacz życia religijnego w dawnej Polsce szuka wiadomości we wszystkich dostępnych źródłach. Analiza dekretów synodalnych dostarcza wiele danych na temat różnych, często zapomnianych już, zwyczajów religijnych i obrzędów liturgicznych, gdyż dekrety normując całość życia religijnego, omawiają często szczegółowe zagadnienia, czy to rugując nadużycia, czy to nakazami wytyczając profil życia religijnego. Te ogólne normy mają często swoje dopełnienie w obrzędzie liturgicznym pielęgnowanym na terenie jednej czy kilku diecezji, czego dowody znajdujemy w księgach liturgicznych. Jednym z nich jest należy szacunek dla olejów świętych.

Oleje poświęcone uroczyście przez biskupa w Wielki Czwartek mają być dostarczone do wszystkich parafii. Synod warmiński z 1497 r. zwraca uwagę, by konsekrowane krzyżmo odbierał kapłan¹, synod wrocławski z 1568 r. poleca, by odbierali go z kościoła katedralnego archidiaconi lub dziekani, a od nich poszczególni proboszczowie², zaś synod chełmiński z 1604 r. jest w tym względzie łagodniejszy, gdyż dopuszcza, by uczynili to nawet klerycy, ale wyłącza ludzi świeckich z tej czynności³. Podobne wymogi spotykamy w *Reformationes*

¹ „Ut sacramentis ecclesiasticis debita reverentia exhibeantur statuimus, ut singulis annis de qualibet sede unus presbyter pro chrismate afferendo ad ecclesiam Varmiensem aut eum locum, in quo consecratum id fuerit, mittatur expensis omnium ecclesiarum parochialium ad illam sedem pertinentium” (*Decretales summorum Pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum Provincialium et diocesanorum Regni eiusdem ad summa collectae*. Ed. Z. Chodyński et E. Likowski. Vol. 2. Posnaniae 1882 s. 449).

² „Sacrum chrisma petent ex ecclesia cathedrali omnes archipresbyteri vel rurales decani, ab his vero alli ecclesiarum parochi” (tamże).

³ „A presbyteris vel clericis non a saecularibus ab ecclesia cathedrali ad parochiales ecclesias afferantur” (tamże).

*Generales Szyszkowskiego*⁴ i w synodzie gnieźnieńskim z 1643 r.⁵ zaś wileński z 1685 r. poleca to uczynić osobiście dziekanom⁶, a synod płocki z 1733 r. orzeka, by dziekan delegował *praesbyterum ex suo decanatu*⁷

Dekrety synodalne stawiają także określone wymogi co do naczynia do przechowywania konsekrowanych olejów. Olej dla chorych ma być przechowywany w naczyniu srebrnym, a jeśli kościoła na takie nie stać, może być z czystszej cyny angielskiej, ale nie spiżowy, i takiego kształtu, aby olej nie wylał się, gdy naczynie się przechyli lub wywróci, czytamy w synodzie warmińskim z 1610 r.⁸ Również *Reformationes Generales Szyszkowskiego*⁹ i synod kijowski z 1733 r. wymagają naczynia cynowego, przy czym ten ostatni dopuszcza również inne godne, ale nie może ono być wykonane z drewna, szkła lub gliny¹⁰. Natomiast synod warmiński z 1610 r. zakazuje zwyczaju przenoszenia naczynia z olejami owiniętego stułą, a nakazuje to czynić w futerale drewnianym obitym skórą¹¹.

Same zaś oleje należało odebrać, według synodu wrocławskiego z 1612 r., w ciągu dwóch tygodni¹², synod wileński z 1685 r. orzeka, by uczynić to w ciągu miesiąca¹³, zaś synod płocki z 1733 r. podaje, by kapłani odebrali od dziekanów oleje *circa festum paschae*¹⁴. Synod kijowski przedłuża ten czas na cały

⁴ „Sacra olea ex praescripto ss. canonum ex cathedrali ecclesia accipiantur non per scholares (ut fieri solet) sed per constitutos in sacris” (tamże s. 450).

⁵ „Ut in transferendis de uno in alium locum dictis oleis non laicorum, sed sacerdotum, aut clericorum manibus et opera Officiales, decani et parochi utantur, salvo illorum viatico” (tamże s. 450-451).

⁶ „Statuimus auctoritate Nostra Ordinaria, ut deinceps olea sacra non nisi per DD decanos [...]” (tamże s. 451).

⁷ Tamże s. 251.

⁸ „Vascula olei infirmorum, sicubi ob paupertatem ecclesiarum argenta esse non possunt, ad minus ex stanno puro anglicano esse debent tantae altitudinis, ut etiamsi vascula inclinari vel inverti contingat, oleum tam facile effluere non possit. Aerea, quoniam omnis generis sordes attrahunt, omnino sint interdicta” (tamże s. 448).

⁹ „Qui sacra olea ex cathedrali in vascula munda stannea sumat” (tamże s. 450).

¹⁰ „Statuimus ut ss. olea per decanos foraneos aliosve, [...] in vasis stanneis, aliisque honestis, non tamem ligneis, vitreis, aut terreis [...]” (tamże s. 451).

¹¹ „Deferre autem debent in vasculis mundis bene tersis et studiose clausis atque theca lignea corio obducta inclusis, non stola involutis” (tamże s. 449-450).

¹² „Olea sacra teneantur omnino omnes parochi et alii curam animarum gerentes infra duas hebdomadas post festum Paschatis idque in congregationibus ruralibus a dictis decanis ibidem praesidentibus recipere” (J. Sawicki. *Nieznane statuty synodu diecezji wrocławskiej z 1612 roku na podstawie materiałów zebranych przez ks. Teofila Długosza przygotował do druku i wydał Jakub Sawicki. „Prawo Kanoniczne” 15:1972 nr 3/4 s. 207).*

¹³ „Statuimus [...] ut [...] intra spatium unius mensis ab A.R.D.. Vice-Custode cathedrali Nostro [...] et postea absque omni mora RR. DD. parochis cum attestazione decanali tradantur (*Decretales* s. 451).

¹⁴ Tamże s. 251.

okres paschalny¹⁵, zaś gnieźnieński z 1643 r. mówi o czterech tygodniach¹⁶, a chełmiński z 1583 r. jest najbardziej wymagający i nakazuje odebrać je od archidiaconów w Wielki Czwartek¹⁷. Orzeczenie Kongregacji Dziekanów z r. 1871, która odbyła się w Gnieźnie, sugeruje, że w Wielką Sobotę znaczna część parafii miała już nowo konsekrowane oleje¹⁸.

Dekrety synodalne diecezji warmińskiej z 1610 r. wymagają od kapłanów przynoszących oleje godnego zachowania tak w miejscu ich odbioru, jak i później w czasie ich przenoszenia; ci którzy je przynoszą mają omijać karczmy wraz z innymi niegodnymi miejscami i natychmiast dostarczyć je do kościoła lub innego miejsca, skąd w sposób uroczysty ze świecami, śpiewem, chorągwiąmi i biciem w dzwony są uroczysto wprowadzane do Kościoła i składane w swoim miejscu¹⁹. Zwyczaj ten zanotował już wcześniej synod chełmiński z 1583 r.²⁰ Ta sondażowa analiza aktów synodalnych znajduje uzupełnienie w osobnym rycie przyjęcia nowo konsekrowanych olejów, jaki znajduje się w księgach liturgicznych diecezji warmińskiej: agendach Marcina Kromera z 1578 r.²¹, Szymona Rudnickiego z 1616 r.²² oraz w rytuale Krzysztofa Szembeka z 1733 r.²³

Obrzęd zatytułowany jest *Introductio chrismatis* i umieszczony jest w obu agendach pomiędzy *Benedictio novorum ciborum in festo Paschae*, a przed

¹⁵ „Statuimus ut ss. olea [...] rectoribus ecclesiarum parochialium intra tempus paschale distribuuntur” (tamże s. 451).

¹⁶ „Curent autem parochi, ut intra spatium septimanarum quatuor nova habeant olea” (tamże).

¹⁷ „Item sacerdotes per se ipsos, vel per certos fideles clericos in Coena Domini chrisma ab archiprebyteris recipiant” (tamże s. 449).

¹⁸ „Si nova olea, ab Episcopo consecrata feria V in Coena Domini, non habeantur in sequente Sabbato Sacro, admisceantur fonti hac die benedicendo olea vetera” (tamże s. 274).

¹⁹ „Et mox: Ii qui ad ea scil. olea sacra accipienda mittuntur moras inutiles et minus necessarias in loco, ubi ea accipiunt, multo vero minus eis acceptis tabernas vel alia loca profana frequentet, sed statim, cum cereis, cantu, campanis, vexillis deducenda sunt, referant et suo loco deponant” (tamże s. 250).

²⁰ „Et cum sacramentum chrismatis ad civitatem vel villam pervenerit, reponatur in aliquo honesto loco, et exinde cum solemnitate et reverentia cum cereis et vexillis cantando ad ecclesiam deferatur” (tamże s. 449).

²¹ *Agenda Caeremonialia, ad usum dioecesis Varmiensis accomodata. Opus aliarum quoque Dioeceseon Parochis et sacerdotibus perutile. Indicem omnium pagina post praefationem continet.* Coloniae apud Maternum Cholinum 1578 s. 107-108. Por. W. Nowak. *Geneza Agendy Marcina Kromera. „Studia Warmińskie”* 6:1969 s. 205-208.

²² *Agenda sacramentalia Ecclesiae Varmiensis.* Anno Christi. B.m. 1616 s. 127-129.

²³ *Rituale sacramentorum ac aliarum ecclesiae caeremoniarum ex Rituali Romano jussu Pauli V Pontificiis Maximi edito, tum Rudnicianso et Radziejowskiano, ad uniformem ecclesiae et cleri Varmiensis et Sambiensis usum, autoritate celsissimi Sacri Romani Imperii Principis Illustrissimi ac Reverendissimi Domini D. Christophori, Andreae Szembek, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopi Varmiensis et Sambiensis, terrarum Prussiae Praesidis. Tum Synodali Ordinatione concinnatum. Altera pars Ritualis de Caeremoniis Ecclesiasticis.* Brunsbergae 1733.

*Die Sancti Marci Evangelistae de Litaniis quae in ae fiunt*²⁴. Natomiast w rytuale znajduje się po *Processio Paschatis ante majorem Missam*, a przed *In festo Sancti Marci Evangelistae. De Litaniis Majoris et Minoris institutione et causis*. Samo umieszczenie tego obrzędu zdaje się wskazywać, że uroczyste wprowadzenie konsekrowanych olejów miało miejsce już po niedzieli wielkanocnej, zaś wyrażenia: *plerumque aliquo die festorum Paschalium* zawarte w agendach i *aliquo die Festorum Paschalium* zawarte w rytuale, pozwalają sądzić, że miało to miejsce jeszcze w oktawie zmartwychwstania Pańskiego. Wyrażenie: *post primum Vesperarum pulsum* wskazuje, że uroczyste wprowadzenie krzyżma odbywało się przed nieszporami. Choć tytuł obrzędu odnosi się tylko do krzyżma, to dekrety synodalne używają często ogólnego wyrażenia: *scilicet olea sacra*²⁵ i nie da się definitywnie rozstrzygnąć, czy ryt ten obejmował również oleje katechumenów i chorych. Praktyka wspólnego przenoszenia olejów w jednym futerale zdaje się za tym przemawiać, tym bardziej że nie udało się znaleźć wzmianki o innym sposobie ich przenoszenia do kościoła.

Sam obrzęd przebiegał następująco: poświęcone krzyżmo umieszczano ze czcią w kaplicy, oratorium, na ołtarzu lub przed wizerunkiem ukrzyżowanego²⁶. Po uprzednim powiadomieniu wiernych z ambony, w oznaczonym dniu, po pierwszym dzwonieniu na nieszpory, na dźwięk dużego dzwonu rozpoczął się obrzęd *Introductio chrismatis*. W miejscu złożenia krzyżma kapłan przynoszący oleje, ubrany w komżę i stułę, oczekiwał w milczeniu na przybycie procesji. Kler i wierni w milczeniu udawali się w uroczystej procesji z chorągwiami, świecą paschalną, figurą zmartwychwstałego i krzyżmem do oznaczonego miejsca, gdzie po krótkiej cichej modlitwie kapłan przekazywał naczynie celebransowi²⁷, a chór podejmował responsorium *Cum Rex gloriae*, które wykonywano w drodze do kościoła. Jeśli czas na to pozwalał, dołączano jeszcze sekwencję *Victimae Paschali laudes* na przemian z ludem, który śpiewał po niemiecku *Christ ist erstanden* lub polskie „Chrystus zmartwych wstał jest”, a w przypadku znacznej odległości także responsorium *Cum transisset sabbatum* z werselem lub bez niego²⁸. W czasie wchodzenia do kościoła należało odśpiewać *Regina coeli laetare* na przemian z organami. Agenda Sz. Rudnickiego podaje, że należy to uczynić w połączeniu z niemieckim śpiewem *Königin in dem Him-*

²⁴ Zob. Nowak, jw. s. 207.

²⁵ Por. przypis 19.

²⁶ Agenda Kromera nie precyzuje miejsca złożenia krzyżma, a rytuał z 1733 r. nie wymienia ołtarza.

²⁷ Agenda Kromera nie wspomina o cichej modlitwie. Wyrażenie rytuału *Officianti* odnosi się do kapłana mającego przewodniczyć nieszporom, tak więc opisany w rytuale sposób miałby miejsce w większych kościołach, głównie kolegiackich lub farnych, gdzie hebdomadariusz był właśnie tym kapłanem spełniającym oficjum. W pozostałych wypadkach czyniłby to ten sam kapłan, na co wskazuje ogólne wyrażenie *sacerdos* i jednoosobowa obsada większości parafii.

²⁸ Śpiew ten opuszcza rytuał z 1733 r.

melreich i organami. Natomiast rytuał z 1733 r. dopuszcza zamiast tekstu niemieckiego polski: „Królowna w niebieskim raju”²⁹. Według agendy M. Kromera werset nocy zmartwychwstania *Gaude Dei genitrix* i oracja *Prosit nobis* zamykają obrzęd, zaś agenda Sz. Rudnickiego poleca kapłanowi, po wejściu do kościoła, umieścić krzyżmo na ołtarzu aż do zakończenia śpiewu, a po jego wykonaniu zanieść krzyżmo ze czcią i złożyć na swoim miejscu w baptysterium³⁰. Fakt ten oznajmiano powtórnym uderzeniem dzwonu. Skoro chór skończył śpiew, kantorzy podejmowali werset *Gaude et laetare* a po nim orację *Prosit nobis quaesumus* kończącą obrzęd wprowadzenia świętego krzyżma. Należy sądzić, że teraz następowały nieszpory, gdyż odbyło się już dzwonięcie na nie.

Chociaż ślady tej tradycji znajdujemy w dekretach synodu chełmińskiego, to do tej pory ryt liturgiczny udało się ustalić jedynie w księgach diecezji warmińskiej. Zwyczaj ten musiał być dość silnie zakorzeniony, umieszczają go agendy M. Kromera (1578) i Sz. Rudnickiego (1616), a opuszcza rytuał Michała Radziejowskiego (1682), by powrócić znów po 50 latach w rytuale Krzysztofa Szembeka (1733). Brak tego obrzędu w późniejszych edycjach zdaje się wskazywać, że w XIX w. uległ on zapomnieniu. Powyższe omówienie nie zamyka definitywnie zagadnienia *Introductio chrismatis* i czeka na dalsze uzupełnienia następnych badaczy życia religijnego w Polsce. Brak informacji o tym obrzędzie w dotychczasowej literaturze historyczno-liturgicznej tłumaczy całościowe jego zamieszczenie z uwzględnieniem zachodzących różnic między poszczególnymi wydaniem.

INTRODUCTIO CHRISMATIS

Sacrum Chismae loco consecrationis, aut a sede Archiprebyterali allatum³¹, plerumque³² aliquo die festorum paschalium (ex ambone antea edicto super hoc emisso, et)³³ post primum vesperarum pulsum³⁴, signo campana majori (pro convocatione populi specialiter facto)³⁵ excipitur, et deducitur hoc modo.

²⁹ Z. Wit. *Pieśń nabożna w potrydenckich procesjonatach i rytuałach polskich*. RTK 21:1974 z. 6 s. 121.

³⁰ Na temat miejsca przechowywania olejów zob.: W. Wójcik. *Przechowywanie Eucharystii na Śląsku w wieku XVI-XVII*. W: *Pastori et Magistro*. Lublin 1966 s. 185-202; M. Mikołajczyk. *Dzieje liturgii sakramentu chorych w Polsce do Rytuału Piotrkowskiego (1631)*. W: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*. T. 2. Lublin 1976 s. 227.

³¹ Agenda 1616 dodaje: in aliquo Sacello, in altari, seu oratorio, aut ad imaginem Crucifixi reverenter deponitur.

³² Rytuał zamiast *plerumque* ma *et*.

³³ Zamiast tekstu w nawiasie rytuał podaje: *et facta prius intimatione ex ambona*.

³⁴ Rytuał dodaje: *dato signo*.

³⁵ Tekst opuszczony w rytuale.

Sacerdos superpelliceo et stola indutus, in Sacello, seu Oratorio, aut ad imaginem Crucifixi secundum opportunitatem cuiusque loci, ubi Chrisma depositum fuit, Clerum et Populum solemnem processione, praecedentibus vexillis, cereo paschali, imagine resurrectionis, et crucifixo, sine cantu, in silentio advenientes expectabat. Quibus sic appropinquantibus (ad locum, ubi Chrisma continetur, incipitur per chorum Antiphona Cum Rex gloriae, quae)³⁶ in reditu ad Ecclesiam sacerdote vasa ferente, cum processione more solito continuatur. Deinde si locus et tempus patitur, (cum cantu Prosae)³⁷ Victimae Paschali, alternis cum laicis versibus, per³⁸ Christ ist erstanden vel³⁹ Christus zmartwich wstal iest. (Sacrum Chrisma deducitur. Finita Prosa, si propter distantiam loci necdum est appropinquatum Ecclesiae canitur Responsorium, Cum transisset sabbatum, cum versu vel sine eo, secundum exigentiam loci. Quo responsorio dicto aut omissio)⁴⁰, in ingressu Ecclesiae dicitur Antiphona: Regina coeli⁴¹, alternatim cum organo, (ubi adest, ut dictum est)⁴² (in nocte resurrectionis Dominicae sequitur Vers. Gaude Dei Genitrix, cum oratione, Prosit nobis quaesumus semper omnipotens Pater etc vide supra)⁴³.

INTRODUCTIO CHRISMATIS

Sommario

La vita religiosa nella Chiesa era regolata dai decreti sinodali. In Polonia questi decreti esigevano tra l'altro la stima per i santi olii benedetti solennemente dal vescovo in Giovedì Santo.

I decreti domandavano che i sacerdoti ritirassero i santi olii e portassero in parrocchia; durante questo trasferimento ci voleva la venerazione dei santi olii da parte dei sacerdoti; il vaso che serviva

³⁶ Rytuał zamieszcza: *et oratione brevi facta, sacerdos qui ad sacrum Chrisma expectabat, tradit vasa officianti, choro interim incipiente Responsorium: Cum Rex gloriae quo.*

³⁷ Rytuał podaje: *annectitur prosa.*

³⁸ Rytuał opuszcza to słowo.

³⁹ Rytuał opuszcza to słowo.

⁴⁰ Rytuał opuszcza ten passus.

⁴¹ Agenda Rudnickiego dodaje: *adiuncta Germanica cantione Königin in dem himerleich; a rytuał vel Polonica Krolewna w niebieskim raju.*

⁴² Rytuał opuszcza ten tekst.

⁴³ Agenda Rudnickiego: *ubi in Ecclesiam deventum fuerit, Sacerdos Chrisma (in summo altari statuat, donec oratio infra posita absoluta fuerit. Tunc Chrisma) reverenter in baptisterium, et locum suum deportetur, et compulsus fiat. Finita per chorum antiphona, dicunt scholares versum: V. Gaude et laetare Virga Maria Alleluja. R. Quia surrexit Dominus vere Alleluja. Oremus: Prosit quaesumus semper omnipotens Pater, et praecipue inter haec Paschalia Filii tui solemnia, continuata Dei genitricis et Virginis Mariae memoria, quae astiti vulnerata charitate in cruce pendenti, et astat nunc a dextris Regina in coelo Regnanti, eidem Jesu Christo tuo Domino nostro. Amen. Tekst w nawiasie pominięty jest w rytuale.*

per questo trasferimento era d'argento o di stagno; il termine del loro fornimento era differenziato: da Giovedì Santo (diocesi Culmensis) fino alla fine del Tempo di Pasqua (diocesi di Kiev).

I Sinodi: della Diocesi Culmensis (1583) di Varmia (1610) anche i libri liturgici della diocesi di Varmia (Agenda 1578, 1616, Rituale 1733) contengono il rito solenne di *Introductio chrismatis* che si svolgeva in uno giorno stabilito del Tempo di Pasqua dopo il primo suono della campana per i Vespri. Durante la processione si portava la croce, la figura di Gesù Risorto, il cero pasquale, le bandiere, e cantavano *Cum Rex*, col popolo invece *Victimae Paschali laudes* alternamente col testo tedesco *Christ ist erstanden* oppure in polacco *Chrystus zmartwych wstał jest*. In chiesa cantavano *Regina coeli laetare* e *Königin in dem himmelreich* ovvero *Krolewna w niebieskim raju*. Con la deposizione di Cresima in battistero e l'orazione *Prosit nobis quaesumus* terminava il rito e succedevano i Vespri.